

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXIII (2015),
Книжка / Issue 2

ЙЕРУСАЛИМИЯ ОТ ЦЪРКВАТА „СВ. ГЕОРГИ” В АРБАНАСИ

Пламен Събев

A JERUSALEM ICON FROM THE CHURCH OF ST. GEORGE IN ARBANASY

Plamen Sabev

Abstract: In 2011, I came across a Jerusalem type of icon in the chapel of the “St. Demetrius” church in Arbanasy. Due to the long-term exposure to humidity and dust, it needed an urgent restoration and conservation. However, in the museum data it was signed that the place of origin of the icon was the church of St. George in Arbanasy. After a research over older photographic documents, I’ve found that the icon was hang on the wall of the nave of this church, and eventually, due to the church’s closure for restoration, it was moved in the chapel of St. Demetrius church in the same village. After an urgent repair it was strengthened, cleaned and restored in the Regional museum of History – Veliko Tarnovo. In spite of the urgent measures, the icon’s contents were inaccessible and not researched, which aroused my scientific interest.

Up in the right corner, on the back, the Jerusalem icon is signed in Greek language, as follows: ΧΑ[ΔΖΙ]: ΝΙΚΟΛΑΥ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΕΓΑ ΤΡΝΟΒΑ ΑΡΒΑΝΤΟΧΟΡΗ. 1849. The painted side of the icon comprises inscriptions in Greek language with parallel additions of Bulgarian-language inscriptions. Each scene is presented not in chronological, but in compositional order. Four scenes in the upper register are from the Old Testament: Creation of Adam and Eve, The Fall, The Expel from the Paradise, Cain murders Abel.

In the upper half of the front side is presented a multi-figural composition of the Last Judgment. In the middle, on a throne is seated Jesus, clad in archbishop vestments (as a Superior Bishop and a Judge, at the same time), flanked by the pleading Holy Virgin and St. John the Baptist, and the twelve apostles. In the scene’s both corners, traditionally are presented the two symbolical saints warriors – St. George and St. Demetrius, both on horsebacks. In the complicated iconographic scheme, traditionally as it could be seen in other examples is depicted a second register dedicated to the Holy Virgin. Her affectionate image is surrounded by 18 medallions with plots that are literally visualizing texts from the hymnography.

In the centre of the icon is presented a large-scale map of the interior of the Jerusalem church “The Nativity of Christ” surrounded by golden walls. The composition itself is divided into three arcaded segments, which are depicting existing parts of The Hill of Golgotha, the Holy grave itself allocated under the altar of the church itself (Άγιος Τάφος) and the Resurrection of Jesus Christ (Ναός της Αναστάσεως).

The rest of the composition, in the arcaded area is depicted Jesus Christ Almighty, holding a sphere with a golden cross – a symbol of the whole world taken by the Christianity. In the broad frame around His image are ordered 18 significant episodes: 1. Christ teaches in the Temple; 2. Healing of the Leper; 3. The Meeting with the Samaritan woman at the Well, 4. Healing of the Blind; 5. The Meeting with Zacchaeus up a tree; 6. The Ascension of Christ; 7. The Resurrection of Lazarus; 8. “Entry into Jerusalem; 9. The Last Supper; 10. The prayer in the Gethsemane garden; 11. Washing of the Feet of the Disciples; 12. The Betrayal of Judas Iskariot; 13. Christ at the trial of Pilot of Pontius; 14. Peter’s Denial; 15. Apostle Peter’s repentance; 16. The Whipping of Christ; 17. Mocking of Christ; 18. Hanging on the Cross.

After examining the icon and comparing it to other examples from monasteries and churches on the territory of Bulgaria, I can conclude that this type of iconography is popular and repetitive for the second half of the XIX century. In some of the examples we can read the names of Bulgarian icon-painters (or at least such that are working in Bulgarian language), carefully implemented and reflecting the icon-veneration in the years of the Ottoman domination. In regard to the style of the Jerusalem icon from Arbanasy – despite the naive details – there is a tendency to precision and attention to the detail, a knowledge on the church hymnography, an affinity to the contrast colours and use of gold, without catchlights or complicated highlighting on the garments. In the context of the common stylistic forms of this type of church art during the mature period of the Bulgarian Revival, the researched icon is not an exception. In terms of artistry,

impressive is the complicated panoramic topography, the elegant result from the shrunk figures, the bilingual inscriptions, as well as the fact that the main theme is not omitted – the temple of The Nativity of Christ and the festive liturgy in it.

Keywords: Arbanassi, temple of The Nativity of Christ, church of St. George, Bulgarian Revival, Jerusalem icon, inscriptions, chapel of the “St. Demetrius” church, iconography.

Йерусалимите са популярен тип визуални карти на светите поклоннически места в Древна Палестина, най-вече с акцент към църквата на гроба Господен в Йерусалим. Тяхното изписване представлява дълготраен процес, изискващ специално внимание към платното, грунда, боите, завършването на детайлите и надписите. По тези въпроси има отделни научни публикации, които обаче не могат да обхванат и изчерят многообразието и стилистичните форми на този вид културни ценности¹. Несъмнено през Възрожденския период по българските земи това се превръща в задължителен атрибут, придобит по време на поклонничеството за всеки един вярващ и преуспял производител или търговец, получаващ правото след поклонение на Божия гроб да се нарича „хаджия”. По спомени на Михаил Маджаров, говорейки за възрожденските времена, *Хаджията не трябваше да бъде сиромаш човек и титлата му да служи за присмех* [Гюрова, С., Данова. Н. 1995, с. 33]. Също така в подготовката за хаджилъка се включват индивидуални или общи поръчки за изработването на *ерусалим/и* (в запазените писменни извори най-често се използва тази дума, без наличието на „й”), тъй като, както вече отбелязах, за това се изисква време и внимание при надписването им. Едва ли всички поръчки се изпълняват в Божия град, но реално погледнато традицията би трябвало да започва именно от тези свети земи, докато се превърне в едно от сигурните доказателства за изпълнено поклонение. Например, в пътеписа „На Божия Гроб преди 60 години и днес” Михаил Маджаров разказва за следното: *Възкресение Христово приближаваше, а бащите ни не бяха си още довършили покупките. Още в Цариград баща ми беше поръчал чрез нашия роднина, който беше отишъл в Ерусалим още през есента, да поръча два „ерусалима”, едина за него и майка ми, а другия за мене – първородния им син. В Копривщица наричат ерусалим щампите, изработени на мушама от палестински живописци по един твърде еднообразен и механически начин. На тия щампи са изобразени освен Страшния съд, но и много от събитията в живота на Христа и на палестинските светии. Ерусалимът е едно от доказателствата, че притежателят му е хаджия. По-рано надписите са били на гръцки език, но баща ми бе изрично поръчал да бъдат на славянски и те бяха изпълнили поръчката* [Гюрова, С., Данова. Н. 1995, с. 68]. Несъмнено голяма част от зографисаните мушамы (йерусалими) по българските земи са поръчани, изработени в Палестина и донесени от българските хаджии.

В различните иконографски варианти от възрожденските периоди могат да се анализират множество вариативни сцени (клейма), но винаги централно място заема пресъздаден интериор от храма Господен „Възкресение Христово” [Kalian, M., Catinari, S., Heresco-Levi, U., Witzum, E. 2008, pp. 161–172]. В действителност илюстрациите, представящи различни събития от Стария и Нов Завет, напомнят на богомолца – хаджия, къде точно се е поклонил и какво точно е съпреживял, за да приеме очистване от грехове и да се превърне в достоен последовател на Христовата църква [Дамянова, Е. 2005, с. 31]. Затова йерусалимите не могат да се определят само като наивистични картинки за спомен, в тях се крие идеята за сакралност, за съпричастност към жертвите и лишенията, за пътя, който трябва да измине всеки поклонник. Тъкмо в този смисъл, независимо от обстоятелствата около пътуването и закупуването на множество подаръци за свещеници, близки и роднини, най-ценният дар от пътуването остава йерусалимията. Неслучайно в спомените на Михаил Маджаров се завършва с украсата в неговия дом: *Но най-скъпоценното, запазено за поколенията, е ерусалимът, поставен в най-хубавата стая на къщата ни, със специално дървено черчево, забулван с бяла завеса и откриван само в празнични дни.* [Гюрова, С., Данова, Н. 1995, с. 74] От богословска гледна точка йерусалимията би трябвало да се възприема като лесно преносима вариация на свещенна икона, благослов в картинен вид, акцентиращ на възможността за преодоляване на множество трудности, за да се достигне до крайната цел – очистване от грехове. В руската литература дори може да се срещне под названието *паломническа евлогия* [Пятницкий, Ю. А. 2011, с. 80 – 113], което допълва смисъла на споделените богословски размисли и исторически податки.

¹ Паскалева, К. 2011, с. 442 – 467; Московска, С. 2001, с. 18 – 25; Лидов, А. (ред.-сост.), 2009; Бакалова, Е., Лазарова, А. 2009, с. 103 – 117. Обширна и полезна студия на тази тема преди години е разработила Магда Милчева. Вж. Милчева, М. 2006, с. 317 – 353; Мутафов, Е. Х. 2012, с. 3 – 14.

Относно поръчките и заплащането, не винаги стойността на подобни дарове се измерва в пари. Например Димитър Паничков в своите спомени за Страстната седмица в Йерусалим се хвали на своя приятел хаджи Петър Аврамов, *че си купих хубав ерусалим, като дадох едно китено алище в замяна* [Гюрова, С., Данова, Н. 1995, с. 84]. Явно не всичко като стойност се измерва в пари, в някои от случаите авторите на зографията оценяват други видове изкуства и с удоволствие разменят ценности за своя труд.

Все пак изкуството има възможности да се развива там, където се появяват ценители с възможности и средства. Но в хода на сложните процеси през Късното възраждане се оформя една прослойка от негативно настроени българи спрямо хаджилъка, тъй като освен демонстрация на заможност и вътрешни мотиви за търговия и келепир, друго *нямали за цел* самите поклонници. В този смисъл е и поговорката *Хаджици отиват с един дявол, пък са връщат с 40*, както и репликата на П. Р. Славейков: *не ни е думата, че не трябва да ся ходи на поклонение на светите места; но таквоз едно диво поклонство, каквото правят някои от нашите съотечественици, струва ни ся, че и на Бога не е приятно* [Гюрова, С., Данова, Н. 1995, с. 122]. В повечето случаи съвременните специалисти анализират всякави процеси на възрожденското изкуство, но тенденциозно пропускат да се занимават с йерусалимиите, считайки това за твърде наивистично и примитивно средство за забогатяване, без наличие на художествени качества и духовна функционалност. Но вглеждайки се внимателно в подобрите иконографски сюжети на множество образци, считам, че това не е само тиражна търговия, но и старателно приготвен благословен дар, изпълнен с много усилия и вложени творчески идеи, спомен от кръщението и приемането на Божествения огън в храма „Възкресение Христово”.

През 2011 година, предвид комплексното проучване на църквата „Св. Димитър” в Арбанаси, в параклиса попаднах на една йерусалимия, която видимо се нуждаеше от спешна реставрация и консервация (Ил. 1). В историческата справка от документите в музея е записано, че произхожда от църквата „Св. Георги” в Арбанаси. Размерите ѝ са 210 x 146 см. По моя инициатива бе прехвърлена в специализираното ателие по КРР на Великотърновския музей, обстойно фотозаснета и документирана, реставрирана, за да се превърне впоследствие в неизменна част от интериорното пространство на Сарафкина къща във В. Търново.

При намирането самото платно, оставено дълго време във влажна среда, се беше отпуснало, прокъсало, грундът на места, заедно с живописния слой се беше олющил и изпаднал. Като цяло, въпреки лаковото покритие цялата иконопис бе напукана и с дълбоки деструкции, което наложи спешно изолиране от параклиса „Св. Георги” на църквата „Св. Димитър” и пренасяне в ателието на Великотърновския музей за укрепителна работа. Петър Първанов, дългогодишен специалист в музея, се зае със задачата да спаси онова, което бе останало от ценната творба, като първо смени прогнилата дървена рамка, а след това започна с малки участъци да облепя напуканата живописна повърхност с превантивна цел. В съществения етап от работата оригиналното платно бе дублирано, живописиста укрепена, ретуширана в липсващите участъци и прелакирана.

Днес йерусалимията е изложена в Сарафкината къща, въпреки че никога не е принадлежала на фамилията собственици, но въпреки това нейното място е подходящо в контекста на общата културно-историческа обстановка през Възраждането и възможността всеки преуспял търговец да се сдобие с подобна реликва. Реално погледнато, йерусалимията целенасочено подсказва за църковна принадлежност и едновременно достойнство на притежателя.

Разбира се, неизвестността на произведението, неговата подробна иконография и стилистика провокираха в мен професионален интерес и в този смисъл споделям своето проучване в сборника, посветен на колежата специалист и преподавател доц. д-р Иван Лазаров.

Йерусалимията, високо в горния десен ъгъл на платното отзад, е надписана на гръцки език и има следното съдържание: ΧΑ[ΔΖΙ]: ΝΙΚΟΛΑΥ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΕΓΑ ΤΡΝΟΒΑ ΑΡΒΑΝΤΟΧΟΡΙ. 1849.

Лицевата страна, в различните клейма, е с гръцки и паралелно добавени български надписи. Всяка сцена съответно представям не в хронологична, а в композиционна последователност.

Първи регистър.

Четирите клейма от най-високия регистър представляват илюстрации от книга Битие на Стария Завет: „Сътворение на Адам и Ева” (с надпис СОЗДАНІЕ АДАМА), „Грехопадение” (ЩО АДÒΧΑ), „Изгонване от рая” (ИЗГНΑΝΙΕ), „Каин убива Авел” (ΟΥΒΪΙΣΤΒΟ ΑΒΕΛΟΒΟ).

В централната част високо се разгръща многофигурната композиция “Страшен съд”. В средата е седнал на трон Исус Христос, облечен в архиерейски одежди (като Велик Архиерей и едновременно Велик Съдия), обкръжен от молещите се Св. Богородица, Св. Йоан Кръстител и симетрично разположени 12-те апостоли. В подножието е драматично развита темата за съдния ден, възкресението на мъртвите и отделянето на праведници от грешници (Ил. 2). В двата ъгъла традиционно са представени двамата емблематични за християнството светци-войни на коне Димитър и Георги. Надписи от различни зони: ВТОРО ПРІШЕСТВІЕ; АРХАНГЕЛ МНХАИЛ; АДЪ; БОГАТИ; ПРІИДИТЕ БЛАГОСЛОВЕНІЕ – ИДИТЕ ОТ МЕНЕ ПРОКЛАТІИ.

По редицата отляво отново се представят епизоди от Стария Завет: „Ноевият ковчег и потопа”, „Строежът на вавилонската кула”, „Възнесението на св. пр. Илия” и последно – „Убийството на св. първомъченик и архидякон Стефан”.

Втори регистър.

Света Богородица с Младенеца – Умиление (Ил. 3), рамкирана с 18 поредни медальона със следните сюжети от Богородичен акатист [Бакалова, Е. 1991, с. 3–20] и епизоди от житието на св. Мария Египетска:

1. Бягството в Египет (надпис: ВОЗСИАВЫ ВО ЕГИПТЕ, Икос 11 от Богородичен акатист) 2. Сретение Господне (ХОТАЩУ СИМЕОНЪ, Икос 12). 3. Св. Богородица – СТЕНА ЕСИ ДЪВАМ (ст. 19 от Богородичен акатист); 4. Рождество Христово (ПОЮЩЕ ТВОЕ РОЖДЕСТВО, ст. 23 от Богородичен акатист). 5. Свещенослужители се покланят пред иконата на Божията майка. Надпис: Ω ВСЕПЕТА МАТИ (ст. 24 от Богородичен акатист); 6. Св. Богородица и ангел Господен. Надпис: АНГЕЛ ПРЕДСТАТЕЛЪ (ст. 1 от Богородичен акатист). 7. Благовещение. Надпис: ВИДАЩИ СВЕТАЯ (ст. 2 от Богородичен акатист); 8. Благовещение. Надпис: РАЗУМ (Недоразуменны), ст. 3 от Богородичен акатист; 9. Богородица – обгърната от Светия Дух (надпис: СИЛЪ ВЪШНАГО, ст. 4 от Богородичен акатист); 10. Срещата на Мария с Елисавета (надпис: ИМАЩИ БОГОПРИЯТНУЮ, Богородичен акатист, ст. 5); 11. Съмненията на Йосиф Богоприемец (БУРЮ ВНУТРЪ ИМЕЯ, Богородичен акатист, ст. 6); 12. СЛЫШАША ПАСТЫРИЕ, Богородичен акатист, ст. 7; 13. Тримата влхви, пътуващи към Витлеемската пещера, съкратен вариант на сц. 8 от Богородичен акатист; 14. Рождество на св. Мария Египетска; 15. Ангел господен не допуска влизането ѝ в храма (ЩОЖ ВО УБРАНИ З’ ГЛАВЕ); 16. Молитвата на св. Мария Египетска пред Богородичната икона (ЩО СА МОЛИ); 17. Отец Зосим дава последно причастие (незапазен надпис); 18. Погребение на св. Мария Египетска (незапазен надпис).

Под иконното изображение се разчита (в полузапазено състояние) следният надпис (Ил. 4): ХА: НІКОЛАХ ПРОРКУНИТО ПОКЛОНІКА НА СВЕТЫЙ И ЖИВОНОСНІЙ [ГРОБ ГОСПОДЕН].

В ниския регистър традиционно е представена сцената „Оплакване Христово“ в комбинация с фигурата на св. Екатерина.

Централната тема в йерусалимията.

Както вече отбелязах, традиционно в центъра се разполага мащабна карта на интериорното пространство на Йерусалимския Божигробски храм “Възкресение Христово”, обграден от златни стени. Самата композиция е разделена основно на три арковидни части, отразяващи реално съществуващите места на Голготското Разпятие, Кувуклията или самия Божи гроб, намиращ се под олтара на самата църква (Αγίος Τάφος) и Възкресението на Исус Христос (Ναός της Αναστάσεως) [Λάββα, Г. 2001, с. 66 – 67]. Както е всеизвестно, сградата е издигната по инициатива на света Елена, майка на император Константин Велики. Освен Божи гроб в храма се намира и мястото, на което според преданието е открито Дървото на живота [Голдхил, С. 2007, с. 12].

В този смисъл централното изображение се превръща не само в свободна илюстрация, но и в конкретно реално отразяваща и упътваща богомолца карта – евлогия. Особено впечатление прави отразената процесия в наоса – в средата повдигнатият и носен на ръце първосвещеник (респективно наследника на Христос – апостол Петър), държащ в двете си ръце запалени свещи. Отгоре са запазени следните надписи: ВЕЛИКАТА САПОТА и СВ. ПЕТРЪ. В останалите зони са представени различни свещенослужители, представители на различни църкви, които извършват тържествено шествие заедно с поклонниците. В действителност подобни ритуални събития се изпълнявали през XVIII и XIX век (наследени и от по-стари времена), само че изпълнявани не само в наоса, но и в двора на въпросния храм. Ето какво пише по този повод Димитър Паничков, поклонник на Божи Гроб през 1858 година [Български родове..., pass.].

На Великия четвъртък стана умиване на нозете (дядо хаджи Петър казваше, че туй станало във Великата сряда). Посред черковното дворче одър с три стъпала и там насядаха 12 свещеника, арапи, бели, а между тях св. Петър с бяла риза и златна корона, представящ Христа. Донесоха сребърни позлатени лехен и ибрик и пешкир със златни ресни. Един дякон се качи на железен амвон на срещната стена на черквата Жертва Авраамова, високо до два човешки боя, и зачете гръмогласно Евангелието. Също както някога Ис. Христос, [който] като се отдалечил да се помоли насаме и като се върнал, намерил Евангелието, ...туй и св. Петър излезе да се помоли, върна се на одъра, намери свещениците заспали и изтриват очите си с филоните и им дума: “Бодърствувайте!” Отиде пак да се моли и пак се върна и ги намери заспали. После уми краката на свещениците и ги отри с пешкиря, а на Тайната вечеря подаде залък на един грозен свещеник, който представяше Юда. Тоя веднага излезе въвн и след малко се върна с войници и целуна св. Петра, когото войниците грабнаха и отведоха в черква Жертва Авраамова. След туй разглобиха одъра [Гюрова, С., Данова, Н. 1995, с. 83 – 84].

Несъмнено йерусалимията отразява реално случващите се събития по време на Страстната седмица. Освен това, маркирани са и възлови места, на които поклонникът във всички случаи трябва да произнесе своите изповеди и да отправи молитви за очистване от грехове. В левия край Вселенският патриарх посреща шествието с жезъл в ръка и благословия. Надписът, разположен в тъмния фон превежда гръцкия: ЩО ПОСРЕЩАТЪ ПАТРИАРХА. Над тази сцена е представен параклисът – затвор, в който се пази трънният венец от поругаването на Исус Христос. По спомени на Петър Аврамов, под самата църква на Божи Гроб: *ниско около 40 стъпала по широка стълба влязохме в дупката, дето св. царица Елена намерила Кръста Господен. Сега тук има малка черквица. Видяхме и затвора, дето държели Христа, и тръновия му венец, заключен в стъклен долап. Вечерта спяхме по 5–6 души заедно в малките тук гевгирени килийки в черквата. Цялата нощ има служба както винаги* [Гюрова, С., Данова, Н. 1995, с. 90].

В горния край на храма също се регистрира параклисът с олтар – явяването на възкръсналия Христос пред Мария Магдалина (Йоан 20: 14 – 17). Над тази сцена е и самият йерусалимски патриарх със запаления свещен огън. Високо между купола, наричан още омфалос (пъп, център на света), са изписани Св. Св. Константин и Елена, издигнали Св. Честен и Животворящ Кръст Господен (прена-сочване вниманието на богомолеца към въведителната галерия, посветена на св. Елена в западната страна на храма), както и още едно събитие – „Жертвоприношение Авраамово“. Според вярванията на върха на хълма в Йерусалим, където Авраам се готвел да жертва сина си Исак, за да докаже предаността си към своя Бог, се издигал величественият Соломонов храм. Съпровождащите надписи недвусмислено конкретизират гореописаните иконографски сюжети: КЪМ ПАНАРИОТО, ГРАДЪ ИЕСУСАЛИМЪ, СВЕТАА СВЪТИХЪ. От двете страни, между стеблото на лозница са изписани старозаветните пророци: ЙОИЛЪ, СОФОНІА, ЙОНА, АВДА, ААРОНА, АМОСЪ, ИСАА, МЙХЕА, НАУМЪ, ЕРЕМІА, АВАКУМЪ, ЕЗЕКИЛА, ДАНИЛА, АГЕА, ЗАХАРИА, МАЛАХЪ.

Следва в арковидно поле Исус Христос, представен като Вседържител, държащ в ръка сфера със златен кръст – символ на целия свят, обгърнат от християнството. В широка рамка се подреждат 18 съществени епизода от Неговия жизнен път: 1. Христос поучава в Храма книжници и фарисеи; 2. Изцеление на разслабения при „Овчи порти“ („Витезда“) (надпис: РАЗСЛАБЛЕНОМЪ); 3. Разговор със самарянката (Слово за Чистата вода); 4. Изцеление на слепия (ОТЪ СЛЪБОМЪ); 5. Срещатата със Закхей, качен върху дървото (надпис ЗАКХЕЙ); 6. Възнесение Господне (ВОЗНОСЕНІЕ); 7. Възкресяване на Лазар; 8. Тържествен вход в Йерусалим (ЦВЪТОНОСНУЮ); 9. Тайната вечеря (ТАЙНЪ ВЕЧЕРА); 10. Молитвата в Гетсимания (МОЛИТВУ ХРИСТОВУ); 11. Измиване на нозете (редуцирана до измиване нозете на ап. Петър, надпис ОУМИВЪНИЕ); 12. Предателството (Целувката на Иуда Искариотски, надпис ПРЪДАНИЕ); 13. Христос на съд пред Пилат Понтийски (ПРЕДЪ ПИЛАТА); 14. Изпитанията на св. ап. Петър (ОТРЪЧЕНІЕ ПЕТРОВО); 15. Покаянието на св. ап. Петър след като петел пропял (СВ АПОСТОЛЪ ПЕТЪР); 16. Бичуване Христово (БИЧУВАНІЕ); 17. Поругаване Христово; 18. Приковаване на кръста.

Непосредствено под Христос Вседържител е разположено СНАТІЕ ОТ КРЕСТА – многофигурна композиция, комбинирана с присъствието на св. великомъченица Варвара.

Трети регистър.

В най-ниската зона на йерусалимията се разпознава пристанището Яфа, с високи укрепителни стени и кули. В действителност това е мястото, където акостират корабите с богомолците, поели пътя на хаджийството. Над пейзажа е изписан спящият в пещерата св. пророк Варух. Следващата композиция

също маркира топос – манастирът на Дървото на живота. Тази история има своите текстови източници – апокриф за Честното дърво на живота. След като Адам починал, райското дърво било разделено на три части. Едната част от израсналото дърво била повлечена от река Тигър, докато накрая се спряла на брега. Сит наклал огън, хвърлил свещеното дърво в него. Огънят не угасвал, а пазел от свирепи животни. Авраам, за да накаже Лот, го изпратил да вземе от този огън, като мислил, че зверовете ще го изядат. Но Лот донесъл една главня, която посадили, а от нея израснало ново чудно и красиво дърво. Втората част от дървото била намерена от Мойсей. След като подсладил водата в пустинята с нея, той я посадил, а от нея израснало друго красиво дърво. От третата част на дървото, бил направен венец, израснал от основата на Адамовата глава. Тези трите дървета били пренесени в Йерусалим и направени от тях кръстове. В това време на Страданията Христови в корените на Божието дърво се криела главата на Адам която била намерена по-рано и която по Соломонова заповед била заровена, от което се издигнало мястото Голгота [Милтенова, А. 1982, с. 35 – 55]. Въпреки че надписите в българската йерусалимия не са запазени – в действителност тази история в картинен вид се повтаря не само в разглежданата творба, но и в много други образци на Късното възраждане. В контекста на това Ю. Пятницкий отбелязва, че Историята за Честното дърво се илюстрира не само в “Топографиите на Палестина”, но влиза и в системата на храмовата декорация на Кръстния манастир, разположен близо до Йерусалим [Пятницкий, Ю. А. 2011, с. 93].

Следва в същия нисък регистър представено „Успение Богородично“ (с включения сюжет с наказанието на Йефоний пред смъртното ложе) независимо от намаления размер на композицията. Не са пропуснати великите трима отци на Църквата: св. Василий, св. Григорий и св. Йоан Златоуст. В почти квадратен формат до тях е „Богородица – Живоносен източник“, след това „Рождество Христово“ (с добавена драматичната сцена с “Избиване на младенците” и последно – „Кръщение Христово в река Йордан“.

Един от най-съществените части на настоящото изследване е авторство на зографията: Надписът бе разкрит след внимателно почистване на замърсения и напукан живописен слой. Върху погребалния камък, на който се оплаква тялото Христово се разчита: МАСТОРЪ ДАВИДЪ ЙЕСЕБЪХ : КОНСТАНТИНА †

Несъмнено в практиката на зографите съществували предварително направени йерусалимии, очакващи своите купувачи с допълнително вписване на имената на хаджиите. Например в спомените на Петър Аврамов се уточнява: *Купувахме и ерусалими. Донесоха ни разни готови и си избрахме от тях. Ако искаш по-хубави, можеш да си поръчаш. Ерусалимите пишат майстори миряни. Има ерусалими от 100 до 1000 гроша... Аз напълних седем съндъка с армаган: 5 ерусалима (един за 1200 гр. за мене и други 4 по-малки, по 500 гр.; един пак за мене и 3-те по един за всяка черква в Калофер)...* [Гюрова, С., Данова, Н. 1995, с. 90–92]. Тъкмо един подобен майстор (с помощта на друг не по-малко опитен зограф), но работили далеч преди описаното събитие, са изработили въпросната йерусалимия. При това в надписите на български език отчетливо се появяват думи с наличие на „Ъ“, също така свободно интерпретиране на някои канонични словосъчетания за топоси (например: КЪМ ПАНАРИОТО, ЩО ПОСРЕЩАТЪ ПАТРИАРХА), което подсказва за свобода на изразяване (записване) и езикова принадлежност. Друг е въпросът, че когато йерусалимията се дарява на храма в Арбанаси, тогава се поставя нов надпис на гръцки език: ΧΑ[ΔΖΙ]: ΝΙΚΟΛΑΥ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΕΓΑ ΤΡΝΟΒΑ ΑΡΒΑΝΤΟΧΟΡΙ. 1849 (Ил. 5).

Тържествени надписи, обграждащи рамката на цялата йерусалимия:

Първият надпис е разположен в най-горната външна рамка (съотнесен към централната тема в центъра на йерусалимията): СВѢТИСА, СВѢТИСА НОВЫ ІЕРУСАЛИМЕ. СЛАВА ВО ГОСПОДНѢ НА ТЕБѢ ВОЗСІА ЛИКУЙ НЫНѢ И ВЕСЕЛИСА СІОНѢ ТЫЖЕ ЧИСТАА КРАСУИСА. Текстът представлява част от Девета песен, Ирмос от Светлата Утрения на Възкресение Христово. Ето съдържанието на целия Ирмос: *Светися, светися, новъи Йерусалиме, слава бо Господня на тебе возсия: ликуй ныне и веселися, Сионе: Ты же чистая красуйся, Богородице, о восстании Рождества Твоего.*

Втори надпис (рамка отляво, близо до Христос Вседържител): ЧЕРТОГ ТВОЙ СПАСЕ МОЙ ОУКРАШЕННЫЙ И ОДЕЖДЫ НЕ ИМАМЪ. ДА ВНИДУ ВЪ ΩΝ ПРОСВѢТИ. Молитва от Страстната седмица. При изнасяне на иконата със Страдания Христови се изпълнява въпросната Светилна песен. Пълният текст на новобългарски е *Виждам Твоя чертог украсен, Спасителю мой, и нямам дреха да вляза в него. Просвети облеклото на моята душа, Подателю на светлината, и ме спаси!*

Трети надпис (рамка вдясно, близо до Св. Богородица с Младенеца): БОГОРОДИЦЕ ДЪВО, ОУПОВАНИЕ ХРИСТΙΑΝΩΜЪ ПОКРЫ СОБЛЮДИ И СПАСИ НА ТА ОУПОВАЮЩАХИ. Песен Девета от литургията на празника Сретение Господне.

Четвърти надпис (кореспондиращ с погребалния цикъл и сцените в най-долния регистър): БЛАГООБРАЗНЫ ЙОСИФ С ДРЕВА СНЕМЪ ПРЕЧИСТОЕ ТЪЛО ТВОЕ, ПЛАЩАНИЦЕЮ ЧИСТОЮ ОБВИВЪ И ВОНАМИ ВО ГРОБЪ НОВЪ ПОКРЫВЪ ПОЛОЖИ. Тропар на Опело Христово, Разпети петък от Страстната седмица, глас втори.

Разглеждайки редица примери от Търновския регион, в заключение може да се каже, че този тип иконописна топография се повтаря и през втората половина на XIX и началото на XX век, доказателство за това са множеството дарени йерусалимски в църкви и манастири. В някои от тях се виждат имена на български зографи (или поне такива, които се справят с поръчки на български език), прецизно изпълнени и отразяващи поклонничеството през годините на османско владичество. По отношение на стилистиката на йерусалимията от Арбанаси – въпреки наивистичните елементи, като цяло се регистрира прецизност и внимание към детайла, познание в областта на църковната химнография, афинитет към контрастните цветове и злато, без наличие на бликове и сложни изсветлявания по дрехите. В контекста на общите стилистични форми за този вид църковно изкуство през зрелия период на Възраждането, разгледаната творба не прави изключение. В художествено отношение прави силно впечатление сложната панорамна топография, елегантно постигнатият ефект на надребняване НА фигурките, както и двуезичното надписване, без да се избягва централната тема – храмът „Възкресение Христово” и тържественото богослужение в него.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Бакалова, Е. 1991 – Е. Бакалова. Аспекти на съотношението словесен текст – изображение в българското средновековие (песенно-поетична образност – визуални съответствия). – Проблеми на изкуството, 1991, бр. 1, 3 – 20. [E. Bakalova. Aspekti na saotnoshenieto slovesen tekst – izobrazhenie v balgarskoto srednovekovie (pesenno-poetichna obraznost – vizualni saotvetstvija). – Problemi na izkustvoto, 1991, br. 1, 3 – 20.]

Бакалова, Е., Лазарова, А. 2009 – Е. Бакалова, А. Лазарова. Традицията на поклонничеството – средновековни извори и съвременни практики. – В: Народни култури и балкански терени. Сборник в чест на 80-год. на Жан Кюизение. София, 2009, 103 – 117. [E. Bakalova, A. Lazarova. Traditijata na poklonnichestvoto – srednovekovni izvori i savremenni praktiki. – V: Narodni kulturi i balkanski tereni. Sbornik v chest na 80-god. na Zhan Kjuizenie. Sofia, 2009, 103 – 117.]

Български родове... – Енциклопедия на български родове. – http://bulrod.blogspot.com/2010/06/blog-post_3863.html (достъпен 26.03.2015 г.)

Голдхил, С. 2007 – С. Голдхил. Храмът в Йерусалим. София, 2007. [S. Goldhil. Hramat v Jerusalem. Sofia, 2007.]

Гюрова, С., Данова, Н. 1995 – С. Гюрова, Н. Данова. Книга за българските хаджии. София, 1995. [S. Gjurova, N. Danova. Kniga za balgarskite hadzhii. Sofia, 1995.]

Дамянова, Е. 2005 – Е. Дамянова. Йерусалим като топографски и духовен център на мозайката от Мадаба. – В: Богословски размисли. Сборник материали. София, 2005, 29 – 33. [E. Damjanova. Jerusalem kato topografski i duhoven tzentar na mozajkata ot Madaba. – V: Bogoslovski razmisli. Sbornik materialii. Sofia, 2005, 29 – 33.]

Лидов, А. (ред.-сост.), 2009 – А. Лидов. Новые Йерусалимы: Иеротопия и иконография сакралных пространств. Редактор-составитель А. Лидов. Москва, 2009. [Novye Jerusalem: Ierotopija i ikonografija sakral, nux prostranstv. Redaktor-sostavitel, A. Lidov. Moskva, 2009.]

Миристо, И. 1999 – И. Миристо. Христос възкресе (В Божията земя през Страстната седмица). София, 1999. [I. Mirasto. Hristos voskrese (V Bozhijata zemja prez Strastnata sedmitza). Sofia, 1999.]

Милтенова, А. 1982 – А. Милтенова. Текстологически наблюдения върху два апокрифа (апокрифен цикъл за кръстното дърво, приписван на Григорий Богослов, и апокрифа за Адам и Ева). В: – Старобългарска литература, 11, 1982, 35 – 55. [A. Miltenova. Tekstologicheski nabljudenija varxu dva apokrifa (apokrifen tzikyl za krastnoto darvo, pripisvan na Grigorij Bogoslov, i apokrifa za Adam i Eva). – V: Starobylgarska literatura, 11, 1982, 35 – 55.]

Милчева, М. 2006 – М. Милчева. Божигробски йерусалими от фонда на исторически музей – Хасково. – В: Етнологията вчера, днес и утре (Изследвания, посветени на 65-годишния юбилей на доц. д-р Николай Иванов Колев). В. Търново, 2006, 317 – 353. [M. Milcheva. Bozhigrobski jerusalimii ot fonda na istoricheski muzej – Haskovo. – V: Etnologijata vchera, dnes i utre (Izsledvanija, posveteni na 65-godishnija jubiley na dotz. d-r Nikolaj Ivanov Kolev). V. Tarnovo, 2006, 317 – 353.]

Москова, С. 2001 – С. Москова. Пътят на хаджията. Структурата на една изложба. – Проблеми на изкуството, 2001, бр. 3, 18 – 25. [S. Moskova. Patjat na hadzhijata. Strukturata na edna izlozhba. – Problemi na izkustvoto, 2001, br. 3, 18 – 25.]

Мутафов, Е. Х. 2012 – Е. Х. Мутафов. Страници от хаджийския дневник: някои наблюдения върху православното християнско изкуство в Йерусалим и връзките му с балканската традиция през османския период. – Проблеми на изкуството, 2012, бр. 4, 3 – 14. [E. X. Mutafov. Stranitzi ot hadzhijiskija dnevnik: njakoi nabljudenija varhu pravoslavnoto izkustvoto, 2012, br. 4, 3 – 14.]

hristijansko izkustvo v Jerusolim i vrazkite mu s balkanskata traditzija prez osmanskija period. – Problemi na izkustvoto, 2012, br. 4, 3 – 14.]

Паскалева, К. 2011 – К. Паскалева. Ерусалимията – знак за поклонничество до Светата земя. – В: “В началото бе словото”. Сборник статии и студии 1967–2011. София, 2011, 442–467. [K. Paskaleva. Erusalimijata – znak za poklonnichestvo do Svetata zemja. – V: “V nachaloto be slovoto”. Sbornik statii i studii 1967–2011. Sofia, 2011, 442–467.]

Пятницкий, Ю. А. 2011 – Ю. А. Пятницкий. Паломническая евлогия “Топография Палестины”. – В: Пилигримы. Историко-культурная роль Паломничества (материалы XX Международный конгресс византологии, 15–25 август 2011). Париж – Санкт Петербург, 2011, 80–113. [Jv. A. Pjatnitskij. Palomniceskaja evlogija “Topografija Palestiny”. – V: Piligrimy. Istoriko-kulturnaja rol, Palomnichestva (materialy XX Mezhdunarodnyj kongress vizantologii, 15–25 avgust 2011). Parizh – Sankt Peterburg, 2011, 80–113.]

Kalian, M., Catinari, S., Heresco-Levi, U., Witztum, E. 2008 – M. Kalian, S. Catinari, U. Heresco-Levi, E. Witztum. “Spiritual Starvation” in a Holy Space: a Form of “Jerusalem Syndrome”. – In: Mental Health, Religion & Culture, 11, 2008, № 2, pp. 161–172.

Λάββα, Γ. 2001 – Γ. Λάββα. Ανασκαφές στο Γολγοθά. Κεντρα Ορθοδοξιας. Επτα Ημερες, 2001, тоμος Α, σ. 66–68.

Ил. 1

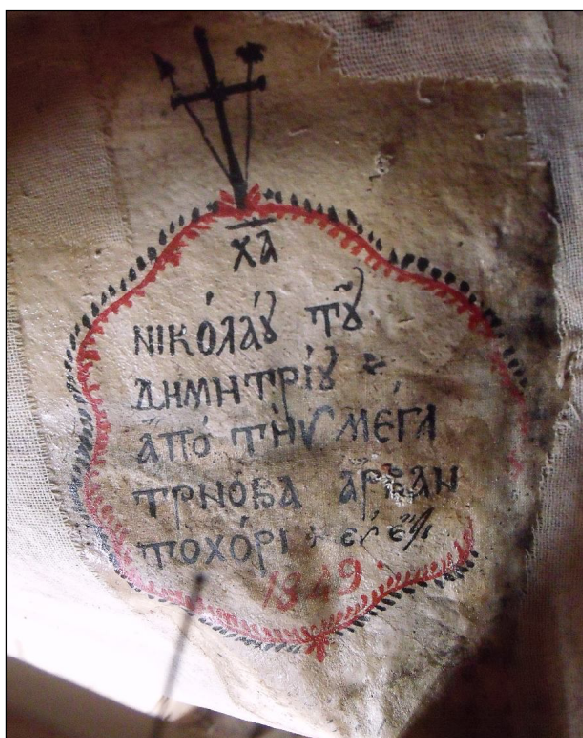
Ил. 2

Ил. 3

Ил. 4

Ил. 5